

УДК: 159. 953 + 159. 942

Емоційна пам'ять людини

Кузнєцов М.А.

Проаналізовано вплив емоційної пам'яті на інформаційний зміст і структуру пізнавальних процесів. Розглянуто й емпірично вивчено основні форми емоційних переживань як результати функціонування емоційної пам'яті суб'єкта. Розроблено структурно-функціональну модель емоційної пам'яті як компонента мнемічної системи особистості, що виконує функцію пов'язування когнітивних змістів психіки зі смисловими утвореннями особистості.

Ключові слова: емоційна пам'ять, короткочасна емоційна пам'ять, довгострокова емоційна пам'ять, емоційний компонент автобіографічного спогаду, емоційне ставлення до навчання, актуалізація емоційного переживання, індивідний, суб'єктний, особистісний рівні емоційної пам'яті.

Проанализировано влияние эмоциональной памяти на информационное содержание и структуру познавательных процессов. Рассмотрены и эмпирически изучены основные формы эмоциональных переживаний как результаты функционирования эмоциональной памяти субъекта. Разработана структурно-функциональная модель эмоциональной памяти как компонента мнемической системы личности, выполняющего функцию связывания когнитивных содержаний психики со смысловыми образованиями личности.

Ключевые слова: эмоциональная память, кратковременная эмоциональная память, долговременная эмоциональная память, эмоциональный компонент автобиографического воспоминания, эмоциональное отношение к учению, актуализация эмоционального переживания, индивидный, субъектный, личностный уровни эмоциональной памяти.

The influence of emotional memory on informational content and structure of informative processes is analyzed. Principal forms of emotional experience resulting from functioning of emotional memory of a person are considered and empirically studied. Structural and functional model of emotional memory as a component of mnemonic system of a personality which performs the function of bonding of cognitive contents of psychics and semantic formations of a personality is developed.

Key Words: emotional memory, short-term emotional memory, long-term emotional memory, emotional component of autobiographical reminiscence, emotional attitude to study, actualization of emotional experience, individual, subjective, personal levels of emotional memory.

У сучасних теоріях пам'яті, розроблених зарубіжними психологами (Дж.Р. Андерсон, Р. Аткинсон, А. Бедделі, Н. Во, Р. Клацкі, Ф. Крейк, Р. Локхарт, Д. Норман, М. Познер, Р. Солсо, С. Стернберг, Ц. Флорес, І. Хофман та ін.) не міститься відповіді на питання про те, яким чином запам'ятовуються, зберігаються й актуалізуються емоції, які механізми їхньої участі в регуляції діяльності особистості. На жаль, емоційна пам'ять не стала предметом спеціального дослідження й для вітчизняних вчених [1; 2; 6; 7; 8]. Однак, вивчення емоційної пам'яті необхідне для подальшого розвитку загальної психології пам'яті. Без цього неможливо побудувати логічно завершену теорію мнемічних процесів людини, що могла б бути науковим підґрунтям для вирішення практичних психологічних проблем навчання (загального й професійного), виховання, психотерапії, соціальної адаптації, медицини, бізнесу й політики.

Емоційна пам'ять істотно відрізняється від «когнітивних» видів пам'яті (образної, словесної). Це стосується специфіки мнемічного процесу й мнемічного «продукту», природи «емоційної інформації, що запам'ятовується», характеру зв'язку пам'яті з фізіологічними процесами й станами, міри піддатливості емоційної пам'яті впливам соціального середовища, місця емоційної пам'яті в мнемічній системі особистості, специфіки її внеску в психічну регуляцію діяльності й спілкування, міри опосередкованості емоційної пам'яті мовленням, міри її довільності й можливості контролю за нею з боку суб'єкта та ін. На відміну від інших видів пам'яті, що пов'язують суб'єкта із зовнішнім світом, емоційна пам'ять звернена всередину особистості, до її унікальної мотиваційно-потребнісної сфери. Певну специфіку має організація експериментального дослідження емоційної пам'яті (незастосовність принципу повторення, труднощі реєстрації результатів запам'ятовування й відтворення, загроза втрати предмета дослідження при врахуванні лише фізіологічних показників, відсутність зовнішнього критерію для контролю результатів відтворення, необхідність довіряти суб'єктивним самозвітам досліджуваних, специфіка пред'явлення «стимульного матеріалу», обмеженість у маніпуляції змінними тощо). Спеціальне дослідження емоційної пам'яті необхідне для розробки й обґрунтування нових підходів в організації й плануванні експериментів у даній науковій царині.

Об'єктом нашого дослідження була мнемічна система в структурі особистості. Предмет дослідження – продуктивні функції емоційної пам'яті в структурі особистості. Мета дослідження – теоретичне й емпіричне вивчення закономірностей функціонування емоційної пам'яті в межах цілісної мнемічної системи в структурі особистості, обґрунтування концептуальної моделі такого функціонування.

Емоційна пам'ять – це підсистема (вид) пам'яті, яка полягає у фіксації, збереженні, трансформації й наступному відтворенні певних почуттєвих станів людини, в яких закодоване її ставлення до об'єктів, подій, ситуацій, людей. Поділ пам'яті на образну, інтелектуальну, моторну й емоційну є умовним і відбиває специфіку функціонування мнемічної системи при розв'язанні тих або інших життєвих завдань. Специфіка завдання, що вимагає для свого розв'язання включення емоційної пам'яті, полягає у визначенні особистісної значущості того, що відбувається. Це здійснюється за рахунок активного пов'язування в емоційній пам'яті образів об'єктів, подій і ситуацій з мотиваційно-смисловими утвореннями особистості, фіксації цих зв'язків і наступного їх використання при розв'язанні інших життєвих задач. За рахунок цього мнемічна система нарощує структуру особистості, оскільки що зберігає засвоєний досвід, включає його до всіх нових актів діяльності й тим самим збагачує й перетворює його. Емоційна пам'ять функціонує на всіх рівнях ієрархії активності (від нейрофізіологічних до вищих психічних) і в усіх вимірах буття людини.

Емоційна пам'ять як один із внутрішніх механізмів організації перцептивного процесу систематично виявляє себе в зниженні порогів чутливості до стимулів, у їхньому емоційному забарвленні, у фактах

перцептивної вибірковості, у збільшенні «сили» перцептивної гіпотези, у феномені перцептивного захисту. Завдяки емоційній пам'яті формуються стійкі емоційні відгуки на геометричні форми, звуки, запахи, дотикальні образи й т.п. Емоції інспірують, супроводжують і завершують інтелектуальний процес. Емоційна пам'ять 1) створює внутрішні умови для інтелектуальної діяльності (емоційний статус суб'єкта в процесі мислення), 2) накопичує «емоційні узагальнення» і переносить принцип розв'язання на нові проблемні ситуації, 3) забезпечує емоційне оцінювання результатів оперативних перетворень проблемної ситуації, 4) готує емоційне розв'язання завдання (почуття «близькості рішення»), 5) обмежує зону пошуків, скорочуючи обсяг дослідницької діяльності, 6) санкціонує закінчення розумового процесу. У роботі уяви емоційна пам'ять сприяє спрямованому (відповідно до актуалізованої емоції) вибору образів і комбінуванню ними.

Емоційна пам'ять як компонент цілісної мнемічної системи особистості робить специфічний внесок у запам'ятовування, збереження, впізнавання й відтворення різних видів інформації. Вона робить матеріал для запам'ятовування емоційно забарвленим, що забезпечує його міцніший зв'язок з смисловими утвореннями особистості. Різноманітність експериментально встановлених фактів зводиться до чотирьох основних закономірностей: а) актуалізація емоційного стану утворює контекст, у якому протікає мнемічна діяльність і який впливає на її ефективність; б) інформація, емоційна забарвленість якої відповідає емоційному стану, актуалізованому при запам'ятовуванні, краще запам'ятовується; в) більш ефективно відтворюється така інформація, емоційна забарвленість якої відповідає емоційному стану суб'єкта, актуалізованому при відтворенні; г) ефективність функціонування мнемічної системи в цілому вища у випадку збігу емоційних контекстів запам'ятовування й відтворення.

Емоційна пам'ять чітко проявляється при запам'ятовуванні біографічних подій. Її функціонування сприяє трансформації образу події з одиниці епізодичної пам'яті в специфічну одиницю автобіографічної пам'яті: образ події стає «особистим». Уявлення про механізми емоційної пам'яті допомагають пояснити найбільш важливі феномени пам'яті автобіографічної (амнезію раннього дитинства, розбіжності між істинними, помилковими й відновленими спогадами, спогади-спалахи, помилки свідка).

Експериментальне вивчення емоційного компоненту автобіографічних спогадів 192 досліджуваних (31 чоловік та 161 жінка) за допомогою модифікованої нами методики «Лінія життя» показало наступне. Досліджувані старшої вікової групи (25-55 років) випереджають інших досліджуваних (особливо представників молодшої вікової групи 17-19 років) за кількістю позитивно забарвлених спогадів (відповідно $11,58 \pm 5,43$ і $8,39 \pm 4,27$ спогадів у середньому на групу; $U = 1294,0$; $p < 0,0001$). Жінки виявляють більшу порівняно з чоловіками готовність згадувати негативно забарвлені спогади (відповідно $5,69 \pm 3,46$ і $4,23 \pm 3,37$ спогадів в середньому на групу; $U = 1803,0$; $p < 0,01$). Досліджувані середньої вікової групи (20-24 роки) випереджають старших і молодших досліджуваних за показником інтенсивності емоцій, що супроводжують автобіографічні спогади. У всіх групах інтенсивність позитивних емоцій, що супроводжують автобіографічні спогади, вища, ніж інтенсивність негативних емоцій. Важливою змінною є емоційний стиль спогадів («оптимістичний» або «песимістичний»). Це визначальна готовність відтворювати позитивно й негативно забарвлені спогади. При цьому приналежність до старшої групи й дотримання «оптимістичного» стилю є чинниками, що сприяють істотній перевазі позитивно забарвлених автобіографічних спогадів над негативно забарвленими [3]. Побудова психосемантичних просторів позитивних і негативних спогадів свідчить про те, що сліди неприємних подій зберігаються в пам'яті в більш диференційованому вигляді, ніж сліди приємних переживань [3].

Емоційна пам'ять функціонує у всіх блоках мовного механізму – у блоці сприймання мовлення, у внутрішньому мовленні й у блоці промовляння. Сліди емоцій, пережитих у минулих актах спілкування, утворюють системи афективних смислів і в такій якості утворюють конотативне значення слів. Наповнення об'єктивних значень слідами емоцій, пережитих у ході мовної практики й комунікації, приводить до трансформації їх в особистісні смисли, формування суб'єктивного лексику особистості.

Емоційна пам'ять виконує певні функції в актуалізації й прояві афектів, настроїв і предметних почуттів. Відтворення емоцій у формі афекту зумовлене процесами в емоційній пам'яті – раптовим виявленням невідповідності між умовами, що склалися в ситуації, і програмами життєдіяльності, якими розпоряджається суб'єкт. Афект «мітить» ситуацію, при її повторенні він може акумулюватися в емоційній пам'яті. Можливість та інтенсивність афективних реакцій зумовлені наявністю в довгостроковій пам'яті суб'єкта афективних стереотипів, що не допускають: 1) відстрочки актуалізації й 2) скільки-небудь істотних варіювань ходу реалізації програми.

Зміст емоційної пам'яті через настрій протягом певного проміжку часу проектується на компоненти зовнішнього й внутрішнього досвіду людини, інтегруючи його в цілісну систему. У різних моделях психічних станів (рівневій, часовій, ситуаційній, функціональній, у моделі узгодження, у системно-структурній моделі) мається на увазі або явно виділяється роль емоційної пам'яті як чинника універсальної інтеграції зовнішнього й внутрішнього досвіду людини в межах певного часового інтервалу, переносу слідів минулих станів в актуальний стан і переведення стану в стійку рису особистості.

При переживанні важкого (через стрес) стану емоційна пам'ять забезпечує збереження й актуалізацію груп емоцій, що відбивають специфіку труднощів ситуації. Конкретний склад наборів мнемічних слідів емоцій залежить від часової характеристики образу стресу, що викликав важкий стан (актуальний стрес, пам'ять про минулий стрес, уява про майбутній стрес). Це припущення було доведено в нашому емпіричному дослідженні, в якому три групи досліджуваних описували свій стресовий стан при захисті дипломної роботи за допомогою списку з 80 понять, що позначають різні емоції [3]. Емоційні поняття відбивали різні відтінки переживання радості, страху, гніву, суму й соматичних відчуттів позитивної й негативної модальності. Перша група – (студенти-дипломники 5 чоловіків і 38 жінок) описували свій емоційний стан безпосередньо перед процедурою захисту дипломного проекту (група актуального стресу). Друга група (27 чоловіків і 39 жінок) складалася з людей, що закінчили вччч різний час (від 1 до 36 років тому) і згадували особливості свого

емоційного стану під час захисту дипломного проекту (група спогаду). Третя група (22 чоловіка й 86 жінок) – студенти I і II курсів, за допомогою того ж списку понять оцінювала свій майбутній стресовий стан, пов'язаний із захистом дипломних робіт (група уяви). За допомогою ієрархічного агломеративного кластерного аналізу були побудовані дендрограми окремо для чоловіків і жінок, а для групи спогаду – окремо для досліджуваних, що пережили стрес захисту диплому порівняно недавно (9 років і менше, переважно 1 – 4 роки тому) і давно (10 років і більше, переважно 15 – 30 років тому). Показано, що компонентний склад переживання важкого стану залежить від темпоральної характеристики образу стресової ситуації, що будується в емоційній пам'яті (тобто від того, де на часовій осі суб'єкта локалізований образ цієї ситуації – у сьогоденні, минулому або майбутньому). Образ актуальної стресової ситуації сприяє формуванню різномірних, неоднозначних угруповань компонентів емоційного переживання. Образ майбутньої стресової ситуації, навпаки, актуалізує найбільш однорідні кластери. Спогад про важкий стан у минулому сприяє утворенню кластерів середньої міри однорідності. Існують статеві розбіжності в компонентному складі емоційних переживань, пов'язаних з емоційними спогадами й уявою.

Функціонуванням емоційної пам'яті забезпечуються: а) предметна віднесеність почуття (фіксація й тривале збереження образу значущого предмета), б) узагальненість почуття (накопичення й узагальнення слідів безлічі емоційних переживань), в) стійкість почуття (збереження його в латентній формі, як готовності до переживання певної емоції, емоційної установки). Динамічні процеси у мнемічній системі забезпечують оборотне переведення почуття з латентного стану в актуальний, у ході якого відбувається розвиток особистості. Почуття, переведене з латентного стану в актуальний, координує (синхронізує) суб'єктивні, моторно-експресивні, когнітивні, мотиваційні й психофізіологічні аспекти діяльності людини, забезпечуючи тим самим можливість розв'язання будь-якої життєвої задачі.

У емпіричному дослідженні за допомогою розроблених нами опитувальників («Компоненти любовного переживання» і «Компоненти переживання гніву») перевірялося припущення про те, що пам'ять про пережите почуття являє собою ієрархічно супідрядну систему слідів активностей суб'єкта, виявлених на різних рівнях при актуальному переживанні даного почуття [3]. Тому мнемічні сліди пережитих почуттів певним чином структуровані. Для визначення структури спогадів про любовні переживання за допомогою факторного аналізу методом головних компонентів з варімакс-обертанням оброблялися відповідні на пункти опитувальника 116 чоловіків і 280 жінок. У спогадах про почуття любові виділяються «депресивний» (факторна вага – 6,78, пояснює 9,03% загальної дисперсії), «психовегетативний» (6,71; 8,94%), «сексуально-еротичний» (3,81; 5,08%), «мнемічний» (2,98; 3,97%) компоненти й компонент «когнітивно-моторної оптимізації» (5,76; 7,69%). У жіночих спогадах, насамперед, представлені емоційні переживання й відповідні їм психофізіологічні реакції організму. Чоловіки частіше, ніж жінки вказують на зміни в когнітивній сфері, у моториці й у поведінці загалом. Незалежно від статевої приналежності, досліджувані старшого віку (25 – 54 роки) на відміну від молодих досліджуваних (17 – 19 років) асоціюють у своїй емоційній пам'яті з любовною пристрастю не тільки порушення й зміни в поведінці, але й можливість заспокоєння, знаходження душевної рівноваги. У спогадах про почуття гніву при обробці відповідей 51 чоловіка й 100 жінок виділені компоненти: «моторно-когнітивні порушення» (факторна вага – 8,81, відсоток загальної дисперсії – 11,7), «моторно-вегетативний» (6,45; 8,6%), «агресивний» (6,12; 8,2%), «позитивний аспект гніву» (5,62; 7,5%) і «самоконтроль гніву» (4,29; 5,7%).

На прикладі актуалізації почуття заздрості перевірялося припущення про те, що емоційна пам'ять містить критерії, відповідно до яких відбувається актуалізація й розгортання актуального почуття [4]. Ці критерії є слідами раніше пережитих почуттів у значущих ситуаціях життєдіяльності і являють собою цінності особистості. Ієрархія цінностей визначає інтенсивність переживання почуття заздрості, а також види заздрості, характерні для суб'єкта. За допомогою розробленого нами опитувальника «Види заздрості» і опитувальника цінностей особистості Ш. Шварца в модифікації В.М. Карандашева при дослідженні 24 чоловіків і 170 жінок (вік – від 18 до 43 років) і використанні кореляційного аналізу за К. Пірсоном показано, що різні види заздрості переживаються з різною інтенсивністю. Ціннісна ієрархія особистості визначає напрямки і критерії, за якими заздрісник робить акт соціального порівняння й актуалізує почуття заздрості. Існують тісні взаємозв'язки між видами домінуючих цінностей і видами заздрості, які суб'єкт схильний переживати.

Пам'ять у структурі діяльності виконує продуктивні функції породження, просторово-часової й смислової інтеграції окремих операцій і дій у єдину систему. Емоційна пам'ять – основа «емоційного потенціалу» навчальної діяльності. Синхронізуючи й інтегруючи різні операції навчальної діяльності й забезпечуючи її загальним емоційним тоном, емоційна пам'ять виступає як основа певної позиції (емоційної установки) учня (студента) стосовно навчання. Позицію стосовно навчання можна розуміти як готовність емоційної пам'яті до відтворення певних емоцій і емоційних станів у зв'язку з навчальною діяльністю в цілому й окремих її компонентів. У нашому емпіричному дослідженні з 32 десятикласниками й 30 студентами й за допомогою шкальної оцінки 12 емоцій, опитувальника емоційності Ольшаннікової-Рабинович, опитувальника монотонності Н.П. Фетіскіна, шкали соціально-ситуаційної тривоги Кондаша виявлена структура ставлення до навчання. Факторний аналіз методом головних компонентів з наступним варімакс-обертанням дозволив виявити в студентів такі компоненти емоційного ставлення до навчання, як а) «емоційне відторгнення занять» (факторна вага – 8,24; пояснює 24% загальної дисперсії), б) «спрямованість на заняття» (5,43; 14%), в) «емоційна неготовність до діяльності» (4,52; 12%), г) «депресивність» (4,08; 11%), д) «відсутність тривожності» (3,55; 9%). Структура ставлення до навчання в школярів-підлітків складається з таких компонентів: а) «емоційне відторгнення занять» (9,02; 24%), б) «тривожність» (4,62; 12%), в) «відсутність інтересу» (4,55; 12%), г) «неефективність діяльності» (4,15; 11%) [3].

Важливим напрямком дослідницької розробки проблеми емоційної пам'яті є розкриття її функцій в структурі, динаміці й розвитку особистості. Відповідно до наших уявлень емоційна пам'ять у структурі, динаміці й розвитку особистості виконує дев'ять основних функцій: 1) створення й утримання окремих

компонентів особистості й взаємозв'язків між ними для розв'язання певної життєвої задачі до того моменту, поки вона не буде вирішена або не втратить значущість для людини; 2) закріплення стосунків особистості; завдяки цій функції існує «ядро особистості» – носій «слідів» суб'єктивних ставлень людини до суспільства, інших людей, до праці, до загальнолюдських цінностей, до себе; 3) утримання й зміцнення суб'єктом своєї цілісності, інтегрованості; порушення цілісності – наслідок неправильного життєвого вибору, про який суб'єкт одержує інформацію зсередини за допомогою актуалізації негативних переживань із пам'яті, завдяки яким він може виправити помилку; 4) знаходження можливості бути суб'єктом власної мотивації, психічного життя й поведінки: закріплені в емоційній пам'яті значенні установки й цінності співвідносяться з функціонально-енергетичними можливостями людини, що дозволяє їй самостійно вишикувати мотиви своєї поведінки; 5) розширення меж буття особистості: емоції й почуття людини пов'язуються з тими або іншими предметами, ситуаціями й людьми; тим самим особистість як система, що відкрита й розвивається, втягує у свої межі усе більш великі області навколишнього світу; 6) знаходження можливості діалогічної зустрічі Я й Іншого: під впливом актуалізації почуттів спілкування емоційно забарвлюється й Інший стає значущим, перетворюється в «свого Іншого»; 7) розвивальний вплив однієї особистості на іншу; досягнення змін особистості можливе тільки в тому випадку, якщо зачіпається суб'єктивність – інтимна внутрішньоособистісна реальність, у якій людина живе максимально насправді (Дж. Бьюдженталь) і яка відкривається при актуалізації почуттів, емоцій, цінностей, переваг і інших форм небайдужого ставлення людини до світу; 8) визначення профілю реагування особистості на дію чинників, що перешкоджають її діяльності; емоційна пам'ять накопичує досвід переживання фрустраційних ситуацій і реагування в них у формі інтеріоризованих діалогів); 9) можливість мати свою особисту історію, життєвий шлях; людина займає певну, підкріплену емоційно позицію стосовно подій навколишнього середовища й своїх учинків у зв'язку з ними; події стають для людини життєвими, а сама вона перетворюється на сучасника епохи [5].

Функціонування емоційної пам'яті при запам'ятовуванні подій пояснює унікальність слідів у автобіографічній пам'яті, її переважно мимовільний характер, міцне збереження сліду після однократного пред'явлення. Емоційні переживання є тими формами активності, продуктом яких є мимовільне запам'ятовування біографічної події. Завдяки емоційній пам'яті події стають «життєвими», тому що торкаються до ядра особистості (образ Я, уявлення про себе й ставлення до себе). У дослідженні, проведеному за допомогою модифікованої нами методики П.П. Блонського за участю 37 чоловіків і 156 жінок, вивчалися емоційні компоненти автобіографічних спогадів, що належать до недавнього, давнього й раннього минулого досліджуваних [3]. Досліджувані протягом 1,5 години письмово згадували всі спогади про події свого життя, які приходили їм у голову. Досліджувані повідомляли про їхнє особисте ставлення до кожного спогаду, по можливості вказували вік, у якому відбулася відповідна подія. Усього зібрано й проаналізовано 2185 спогадів, з яких недавніх – 704 (32,2%), давніх – 822 (37,6%) і ранніх – 659 (30,2%). Емоційно позитивних – 906 (41,5%) спогадів, негативних – 663 (30,3%), амбівалентних – 217 (9,9%), невизначених – 399 (18,3%). Таким чином, наші дані не співпадають з даними П.П. Блонського, який, як відомо, виявив істотну перевагу негативних спогадів над позитивними. Середня кількість спогадів на досліджуваного – 11,31. При цьому позитивні спогади частіше є давніми, ніж недавніми або ранніми.

Описи спогадів піддавалися контент-аналізу, що дозволило говорити про їхній зміст. Найбільш розробленою виявилася категорія «спілкування з друзями». Саме в симетричному, дружньому спілкуванні виникає найбільше епізодів і подій, що запам'ятовуються і виявляються найбільш готовими до відтворення в умовах вільного самозвіту. У найбільш високочастотних категоріях спогадів (перші 15 – 20 категорій) відбито практично всі основні теми людського життя – робота й любов, хвороба й смерть, фізичний біль і одержання задоволення від видовищ, поїздок і відпочинку, спілкування як з однолітками, так і зі старшим поколінням (у тому числі й конфліктне). Низькочастотні категорії спогадів (особливо останні 15 – 20) підкреслюють індивідуальні особливості досліджуваних і унікальність життєвого шляху кожного з них.

На основі синтезу теоретичних ідей і результатів наших емпіричних досліджень нами запропонована структурно-функціональна модель емоційної пам'яті [5]. Емоційна пам'ять – це підсистема (вид) пам'яті, зайнята фіксацією, збереженням, трансформацією й наступним відтворенням певних почуттєвих станів людини, у яких закодоване його ставлення до різних аспектів і елементів зовнішнього й внутрішнього світу. Коди емоційної інформації будуються у двійковій системі оцінок («приємно / неприємно», «корисно / шкідливо», «так / ні»), тобто представлені в емоційній пам'яті в суб'єктивно-смысловій формі. У взаємозв'язку з об'єктивними кодами образної, словесної й моторної пам'яті вони забезпечують інформаційну основу діяльності людини. Мнемічна одиниця емоційної пам'яті («емоційний слід») являє собою афективно-когнітивну структуру (емоційний образ), що складається з когнітивної моделі «хвилюючого об'єкта» і ставлення людини до цього об'єкта.

Існують три рівні емоційної пам'яті – індивідуальний, суб'єктивний і особистісний. Три рівні емоційної пам'яті відбивають факт одночасної приналежності людини до декількох систем буття, мають різні можливості, сприяють розв'язанню різних завдань і засновані на функціонуванні різних механізмів. За рахунок міжрівневої взаємодії система емоційної пам'яті сприяє організації цілісної поведінки людини й психічної саморегуляції.

На індивідуальному рівні довгострокова емоційна пам'ять представлена емоційними установками й програмами, що регулюють переважно формально-динамічні параметри переживання – їхню силу, інтенсивність, тривалість, швидкість виникнення, перебігу й зникнення. Це, головним чином, нервові структури, що виникли еволюційно й закріплені спадково; вони лежать в основі певних емоційних властивостей, з якими людина народжується. Індивідуальна емоційна пам'ять формальна, звернена не до логіки світу, а до «логіки тіла». Властивості індивідуальної емоційної пам'яті є результатом «системного узагальнення» природних особливостей людини. У ситуативних емоціях, що актуалізуються в оперативній короточасній емоційній пам'яті даного рівня, змістовні характеристики об'єктів зовнішнього світу скорочені до а) цілісної й нерозчленованої оцінки

зовнішнього середовища, або б) жорстко фіксованих (на зразок імпринтингу) подразників, що сигналізують про об'єкти базових потреб організму). Основними функціями індивідуальної емоційної пам'яті є: а) створення найпростіших напружених структур позитивних і негативних зв'язків організму й середовища, підтримка напруженої упередженості у стосунках зі світом, б) регуляція тону за допомогою відходу від понадсильних подразників і пошуку оптимальних, в) створення первинних, базових гедонічних моделей афективної поведінки, які в ході онтогенезу диференціюються й включаються до різних форм взаємодії людини зі світом.

Емоційна пам'ять суб'єктного рівня виявляється у внутрішній організації людини як суб'єкта – носія предметно-практичної діяльності й пізнання. Емоційна пам'ять сприяє освоєнню цієї діяльності, сприяє її здійсненню й перетворенню. До функціонування механізмів перцептивної активності суб'єкта емоційна пам'ять включається як чинник емоційного забарвлення стимулів, спрямованості й вибірковості сприймання, акцентування його об'єктів відповідно до стійких інтересів і цінностей особистості. У мисленні емоційна пам'ять виявляється як чинник, що впливає на швидкість, розумову продуктивність і креативність людини. Вона сприяє трансформації інтелектуального утруднення в проблемну ситуацію, наводить суб'єкта на розв'язання задачі, закріплює й переносить у нові умови емоційну сутність правильного рішення, сприяє утворенню, закріпленню й використанню емоційних узагальнень, зберігає інтенціональний досвід, що індивідуалізує інтелектуальну діяльність суб'єкта. Для уяви емоційна пам'ять – постачальник невербального матеріалу, що втілюється у фантастичних образах. Емоційна пам'ять створює емоційний контекст для функціонування мнемічної системи суб'єкта, залучає до процесу кодування неемоційної інформації глибокі шари особистості, що робить сліди пам'яті особливо міцними й стійкими. У мовленнєвій діяльності емоційна пам'ять утворює «перший шар семантики» – підтекст системи зовнішніх значень, що відбиває інтенції, упередженість, мотиви мовлення суб'єкта, утримує асоціативні поля слів, забезпечує відносну сталість їх конотативних значень, уможливило саме існування й розвиток невербальної частини внутрішнього лексикону.

В емоційній сфері емоційна пам'ять – організатор різних форм емоційних переживань. Емоція виникає внаслідок виявлення невідповідності між образом актуальної ситуації й уявленнями суб'єкта про те, що повинно бути (установками, очікуваннями, схемами, сценаріями). В афектогенній ситуації випробовується на міцність диспозиційний рівень емоційної пам'яті – фундаментальні емоційні установки, як уроджені, так і придбані в процесі культурного розвитку суб'єкта. Оперативна емоційна пам'ять виявляється «полем реагування», в якому несвідомий шар може істотно переважати над шаром, який усвідомлюється і рефлексується. Відтворення емоцій у формі настрою передбачає спонтанну актуалізацію думок, образів, внутрішніх діалогів, інтенцій і спонукань, що відбувається здебільшого поза свідомим контролем з боку суб'єкта. Формування почуттів зумовлене багаторазовим повторенням емоцій в оперативній короточасній емоційній пам'яті й закріпленням у довгостроковій емоційній пам'яті стійких емоційних ставлень до певних, добре усвідомлюваних об'єктів.

Емоційна пам'ять, будучи частиною мнемічної системи суб'єкта, робить свій внесок у конструювання й регуляцію діяльності тим, що поєднує всі її операції спільністю значущості й смислу, «цементує» загальним емоційним тлом. Без неї були б неможливі опредмечування потреби (тобто запам'ятовування емоційно-мотиваційної значущості предмета потреби), синхронізація мотиваційних, когнітивних, моторних, психовегетативних і суб'єктивно-почуттєвих процесів, утримання й використання програми й суб'єктивних критеріїв успішності дій.

Емоційна пам'ять регулює особливу, емоційну, діяльність, у ході якої людина конструює переживання, шляхом створення релевантних їм ситуацій і відношень. Відбувається виробництво й самовиробництво емоцій, суб'єктивний світ людини перетворюється з нестерпного (емоційно неприйнятного) на стерпний (прийнятний).

Емоційна пам'ять особистісного рівня проявляє себе в тому, як людина вибирає, приймає й виконує певні соціальні дії, як вона внутрішньо до них ставиться. Функціонування особистісної емоційної пам'яті виявляється в міжособистісному, внутрішньоособистісному й екзистенціальному планах.

У міжособистісному плані емоційна пам'ять накладає відбиток на цілі області соціальної перцепції. Вона визначає: 1) точність взаємовідображення або перекичування його в парах і групах, що спілкуються, 2) склад особистісних якостей, за якими відбувається ідентифікація партнерів по спілкуванню, 3) інтенсивність взаємовпливу в парі (групі), 4) виникнення, розвиток і розпад міжособистісних стосунків, 5) міжособистісну привабливість при встановленні контакту (досвід минулих контактів і візуальний вигляд нового партнера мають стійкі емоційні аспекти), 6) загальний фонд почуттів партнерів, що спілкуються, 7) емоційну чуйність (емпатію), формування й утримання емоційно-когнітивних систем, що є основою емпатичних переживань (такі афективно-когнітивні системи опосередковують взаємозв'язок між загальними установками й орієнтаціями до людей і конкретними емоційними переживаннями стосовно них), 8) здатність до емоційної соціальної децентрації (відтворення емоцій іншої людини в собі), 9) стійкість в інтимно-особистісних стосунках (емоційна пам'ять – основа механізму інтимно-особистісного спілкування).

Емоційна пам'ять як персональна основа психологічного досвіду, містить смисло-життєві патерни (скрипти, міфи й т.п.), культурні гешталти. Ці гешталти виступають як основа своєрідної колективної емоційної пам'яті, тому що відтворюють синхронізовані сполучені психічні стани у всіх людей, котрі живуть в одному символічному цілому. Стає можливим спільне буття з іншими. Емоційна пам'ять накопичує досвід переживання й поведінки у фруструючих міжособистісних ситуаціях у вигляді профілів фрустраційного реагування.

У внутрішньоособистісному плані функціонування емоційної пам'яті необхідне для збереження поточних поліфункціональних форм – окремих компонентів структури особистості, а також взаємозв'язків між ними. Відтворення емоційних сигналів допомагає людині переконатися в правильності або помилковості зробленого життєвого вибору, повернутися по можливості в точку вибору й виправити помилку. Відтворення емоцій у діяльності й спілкуванні розширює межі особистості, персоналізує фізичний і соціальний простір.

В екзистенціальному плані емоційна пам'ять утворює базисні підвалини психологічного досвіду, що виникає із внутрішньосімейних зв'язків. Зрозуміти людину можна лише за умови розшифровки цього екзистенціального досвіду переживання провини, обов'язку, образи, ревнощів, почуття затребуваності або відкидання, глибинного страху або захищеності, почуття власної гідності або почуття неповноцінності й розпачу. Емоційна пам'ять уможливує духовне існування людини, тому що базовий психологічний досвід – це результат і одночасно процес постійного осмислення, тобто зв'язування змістом як формою (структурою, гештальтом) фрагментів досвіду. У ході такої духовної роботи виникає зв'язність буття людини.

Література

1. Бочарова С.П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы. – Харьков: Гуманитарный центр, 2007. – 384 с.
2. Иванова Е.Ф. О гендерных особенностях памяти // Гендерные исследования. – 1999, № 3. – С. 242-251.
3. Кузнецов М.А. Эмоциональная память. – Харьков: Крок, 2005. – 568 с.
4. Кузнецов М.А. Роль цінностей особистості у виникненні почуття заздрості // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Психологія. – Вип. 19. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 62-77.
5. Кузнецов М.А. Емоційна пам'ять людини: психологічна модель // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Психологія. – Вип. 22. – Харків: ХНПУ, 2007. – С. 106-116.
6. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010. – 366 с.
7. Междисциплинарные исследования памяти // Под ред. А.Л. Журавлева, Н.Н. Корж. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 283 с.
8. Серeda Г.К. Избранные психологические труды. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010. – 352 с.